

РЕЦЕНЗІЇ

І. КОНОНОВ (Луганськ)

ЕТНІЧНИЙ АСПЕКТ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ НА ЗАХІДНОКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ у 1867–1914 рр.

[Рец.] Монолатій І. С. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр. Монографія [Текст] / Іван Сергійович Монолатій; наук. ред. М. М. Гон. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. – 736 с.

Пропонована увазі монографія присвячена, з одного боку, класичній проблемі соціологічного знання – міжетнічній взаємодії, яка має давню традицію осмислення в соціальній науці. З другого боку, ця ж проблематика не втрачає актуальності і сьогодні, постійно знаходячись у центрі уваги соціологів та істориків етнополітології. Для сучасної України ця тема сьогодні особлива важлива, так як минулі два століття настільки інтенсивно наповнені подіями, які пов'язані з етнічними конфліктами й спорадичними спробами компромісів на українських етнічних територіях, що просто необхідно повернутися назад і проаналізувати комплекс питань, що їх стосуються.

Предметом дослідження І. С. Монолатій визначає міжетнічну взаємодію у період політизації етнічностей на західноукраїнських землях, а об'єктом – діяльність суб'єктів західноукраїнської етнополітичної сфери, міжетнічні процеси та міжетнічні відносини. Географічні межі дослідження охоплюють українські етнічні території Галичини і Буковини, які після поділів Речі Посполитої наприкінці XVIII ст. інкорпоровано до складу Габсбурзької монархії, у XIX – на початку XX ст. входили до складу Австрійської імперії. Відтак взаємодія етнополітичних акторів в західноукраїнському регіоні вивчається в хронологічних рамках 1867–1914 рр., тобто з часу утворення дуалістичної Австро-Угорської імперії і до початку Першої світової війни. У процесі реалізації дослідницьких завдань автор використав різні методи дослідження. Зокрема, застосування порівняльно-історичного та емпіричного методів аналізу сприяло з'ясуванню особливостей етноповедінки, культури міжетнічної взаємодії та етнонаціональної політики держав. Враховуючи факт зміни в орієнтації політичної еліти останніх на різні етнополітичні моделі держави, у роботі використано проблемно-хронологічний метод дослідження. З метою з'ясування впливу міжетнічної взаємодії на політичні процеси, їхню взаємозалежність, дослідження етнополітичних концепцій держави, яка інституціоналізувалася в регіоні, застосовано системний метод дослідження. Він, зокрема, сприяє виявленню особливостей ініціатив влади стосовно різностатусних етнонаціональних спільнот, їхньої реакції як на дії держав, так і політичних акторів з числа «чужих». При формулюванні висновків монографії автор використав ретроспективний метод аналізу.

Основний фокус дослідження спрямований на демонстрацію етнічної/соціальної нерівності в контексті міжетнічної взаємодії і дослідження потенційних напруг, які породжені цією нерівністю. Питання, яке багаторазово ставиться і на який автор дає комплексну відповідь: чи співпадає спрямування векторів етнічних і соціальних змін на міжгруповий інтеракціонізм. Необхідно зауважити й виражений підхід дослідника до обговорення шляхів суб'єктивного і об'єктивного усвідомлення етнічної нерівності від простої констатації проблеми до актуалізації міжетнічних суперечностей.

Деякі з основних завдань дослідження, які автору вдалося повною мірою реалізувати, виглядають таким чином:

- проаналізувати контроверсійну роль простору міжетнічної соціокультурної дистанції в інтеракціонізмі груп;
- з'ясувати пріоритети етнонаціональної політики держав в умовах політизації етнічностей;
- проаналізувати номіновані політичними акторами «ми»-інтереси та стратегію їх захисту;
- дослідити характер міжетнічних процесів у досліджуваному регіоні, проаналізувати взаємодію рівно- та різностатусних етнонаціональних спільнот;
- дослідити амбівалентність форм врегулювання міжетнічних суперечностей, проаналізувати міжетнічні суперечності й конфлікти за сферами їх прояву;
- з'ясувати критерії консенсусів між рівно- та різностатусними етнонаціональними спільнотами, розробити теоретичні положення їх досягнення;
- вивчити культуру інтеракціонізму груп, визначити її структуру.

Необхідно зауважити, що аналіз сучасної вітчизняної етнополітології засвідчує, що західноукраїнська етнополітична сфера у період політизації етнічностей залишається здебільшого поза спектром уваги вчених. Експлікація міжетнічних процесів у ній уособлює той об'єкт пізнання, що сприяє вивченню явища міжгрупового інтеракціонізму. Це, з одного боку, визначає необхідність дослідження обраної проблеми, з другого – її значущість. Тим більше, що історіографія досліджуваного явища була очевидною лакуною в сучасних етнополітологічних дослідженнях, зокрема історії етнополітології.

Це й зрозуміло, оскільки тривалий час вивчення інтеракцій етнонаціональних спільнот західноукраїнських земель у контексті політичних процесів 1867–1914 рр. було абсолютно «закритою зоною», що зумовлювалося кількома причинами. По-перше, в ідеологічному сенсі вони розглядалися пост-австрійськими (польським/румунським, радянським) режимами як такий собі колоніальний політичний спадок, який треба всіляко поборювати або принаймні замовчувати. По-друге, інтеракції творилися спільнотами і групами, а зазвичай і одиницями, яких в нових геополітичних і суспільно-історичних умовах намагалися витіснити на маргінес повсякденного життя, передусім євреїв, а відтак німців та австрійців – які на постімперському просторі стали акторами другого плану. По-третє, майже усі творці міжетнічної взаємодії стали згодом

політичними втікачами з Галичини і Буковини в нові, часто недоброзичливі, країни Центрально-Східної Європи, які їх абсолютно не толерували як собі рівних, або майже рівних. Оскільки політичні еліти та етнічні лідери різно- та рівностатусних етнонаціональних спільнот були «батьками» і «дітьми» етнонаціоналізмів та різних ідентичностей, то, природно, постійно рефлекували над питаннями своєї етнічної приналежності, національної міфології, історії, традицій і звичаїв, спільної ментальності й життєвих випробувань.

Визначаючи останнє твердження, як таке, що потребувало доведення, проблему осягнення взаємодії «своїх» і «чужих» в досліджуваному хронотопі автор правомірно окреслює як «Разом, але майже окремо» – враховуючи дещо інший конструкт постмодерністського обігрування вислову з ухвали Верховного суду США в справі Плессі проти Ферґюсона 1896 р. «рівність нарізно» – приклад взаємного дистанціювання етнонаціональних спільнот.

Така диспозиція не тільки певною мірою коригує усталену у вітчизняній політологічній науці оцінку етнополітики Австро-Угорщини, але й розширить обрії тих етнонаціональних моделей, які втілювалися імперіями у транзитивний період на українських землях. Ймовірно, її сутність можна визначити такою, що пропонувала громадянське рівноправ'я в обмін на етнічне самозречення. За такої моделі небажаному з точки зору центральної влади «чужому» пропонувався той своєрідний варіант рівності, який де-факто означав нерівність. Адже, враховуючи сучасні критерії в тлумаченні рівноправ'я, збереження самості громадянина, а отже – й групи, його слід трактувати невід'ємним, природним правом. Відтак ціна, яку мали сплачувати зосібна євреї за рівність з іншими громадянами, – непропорційна, а застосована щодо них схема засвідчує використання владою в сфері етнонаціональних відносин елементів селективності. Інша гіпотеза, яка обґрунтовується автором – те, що інтеракції етнонаціональних спільнот на західноукраїнських землях у період політизації етнічностей засвідчили напружену ситуацію консолідованої етносоціальної структури. Відтак на підставі аналізу архівних документів та історіографічних здобутків вітчизняної і зарубіжної науки автор обґрунтовує тезу про те, що різні етнічні і соціальні групи відрізнялися не тільки на горизонтальному рівні, а різні форми соціальної диференціації – етнічні, політичні, професійні та інші відмінності – не співпадали, а були відносно незалежними, що витворювало т.зв. багатоманітну неоднорідність. Але якщо такі відмінності співпадали з відмінностями професійних привілеїв, прибутків, політичних впливів – то це означає, що групи відрізнялися не за одним, а за декількома критеріями, деякі з яких були показниками виразної дискримінації або привілеїв.

Дослідження І.С. Монолатія, яке є одним із перших кроків на шляху осмислення феномену інтеракціонізму етнонаціональних спільнот у контексті політичних процесів у період політизації етнічностей, порушує означену вище проблему як магістральну. Адже зміст рецензованої монографії розкриває ключові аспекти особливостей міжетнічної взаємодії на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр., виходячи з того, як вона явлена у свідомості етнофорів, які створили свої етнонаціоналізми та ідентичності, а відтак окреслені і відображені у їхніх інтеракціях. Ці проблеми виділяються автором за принципом тематичних, ідейних та образних домінант залежно від інтенсивності соціальних взаємодій, міжетнічних взаємин на груповому та індивідуальному рівнях. У рукописі монографії досліджується участь суб'єктів західноукраїнської етнополітичної сфери в міжетнічній взаємодії, з'ясовуються сталі й ситуативні фактори політизації етнічностей, особливості та закономірності етнополітичної поведінки дисперсних та етноареальних спільнот у різних політичних ситуаціях. Окремо аналізується етнонаціональна політика Австро-Угорщини на західноукраїнських землях, амбівалентна природа міжетнічних компромісів, обґрунтована контроверсійна роль міжетнічної соціокультурної дистанції у міжетнічному інтеракціонізмі. Досить повно аналізуються етнополітичні, ціннісні й етносоціальні суперечності й конфлікти між рівно- та різностатусними етнонаціональними спільнотами, методи захисту групових інтересів, культура міжетнічної взаємодії на індивідуальному та груповому рівнях. Підкреслимо, що монографія вдало структурована, загальний задум дослідника чітко простежується через вступи і висновки кожного із семи розділів, що у свою чергу дало змогу окреслити методологічні межі конкретного дослідження, компактно представити кінцеві узагальнення.

Разом з цим, жанр рецензії передбачає включення у текст зауважень до роботи і демонстрацію упущень і недопрацювань автора. В рецензованому ж випадку спектр претензій повністю детермінований масштабом дослідження і тими завданнями, які поставив перед собою автор. Набір проблем, які з'ясовує дослідник, є стандартним набором, про який говорить, наприклад, Р. Пфефекорн, обговорюючи проблему розкриття соціальної нерівності: недостатність, гетерогенність, непорівнянність даних. Ця обставина ще більше посилюється, коли розглядається тривала історична епоха (47 років), яку автор інколи одночасно трактує і як «транзитивний» (с. 9), і як період «політизації етнічностей» (с. 183). Оскільки транзитологія оперує, у більшості випадків, емпіричним матеріалом ХХ століття і підходом до вивчення політичних трансформаційних процесів (Т. Карозерс), використання автором першого терміну щодо досліджуваного хронотопу видається нам дискусійним.

Монографія містить окремі розлогі тексти, які, зазвичай, мали б бути лаконічнішими. Наприклад, у другому розділі перед нами відкривається багатосюжетна панорама етнонаціональної та етносоціальної структури населення, яка фактично повинна сприйматися «на слух». Відтак дослідник інколи відходить від, сказати б, «точкового» аналізу головних суб'єктів дослідження, даючи безліч різнопланових даних про етнічний склад міст і містечок регіону (с. 122–124, 131, 441), про що не заявлено у форматі основного дослідницького завдання. До речі, більшість статистичних даних про тенденції і зміни в етнонаціональній соціально-професійній структурі етнічних груп, стратифікації в освіті, економіці сприймалися б ефективніше, якщо б автор використав їх графічне представлення, а не просто відсоткові і числові характеристики, які містять таблиці. Поодинокі приклади використання графічної візуалізації містяться на с. 428, 487 і 538, що відразу дає можливість легко оцінити відмінності у динаміці описуваних процесів. Кількісні ж показники представлені тільки у вигляді таблиць. Обговорюючи у четвертому розділі суб'єктивні та об'єктивні фактори взаємодії рівно- та різностатусних спільнот, автор обговорює проблему еволюції ідентитів (с. 276–301), пропонуючи широкий теоретичний відступ. Те ж саме можна сказати і про достатньо широкий набір стратифікаційних категорій (група, прошарок, страта, спільнота, клас), які представляють різні, часом взаємозаперечні теоретичні концепції під час опису структури суспільства, але використовуються

у тексті досить вільно без корисних у таких випадках уточнень.

Усі перелічені зауваження мають рекомендаційний характер і не применшують вартості фундаментальної праці І. С. Монолатія, яка буде корисною на усіх рівнях формування, аналізу й реалізації етнонаціональної політики в сучасній Україні. Монографія, що, безумовно, є важливим внеском у дослідження актуальної проблеми міжетнічних відносин в західноукраїнському регіоні, стане джерелом нових ідей для дослідників, пропонуючи не лише широкий набір емпіричних даних та зразків їх аналізу, але й демонструючи методологічні підходи і теоретичне обґрунтування досліджуваних проблем. Користь дослідження взаємодії етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр., яке здійснив І.С. Монолатій, на нашу думку, полягає передусім у відповідності проблематиці, типу емпіричного дослідження, університетським курсам з етнополітології, етносоціології, державного управління та багатьох інших, а також у його призначенні для науковців, викладачів вишів, регіональних політичних еліт.

Названі компоненти та зауваження щодо змісту рецензованої монографії окреслюють її теоретичну і практичну продуктивність. Враховуючи модерність етнополітологічних студій в Україні й проблеми міжетнічної взаємодії зокрема, висновки та узагальнення монографічного дослідження І. С. Монолатія стануть у пригоді вітчизняній соціогуманітарній науці.